

Fråværet av vokalarmoni i gamalnorsk etter stutt /æ/ og /ɔ/

Universitetet i Bergen, 16. mars 2015

Klaus Johan Myrvoll

Vokalsystemet i utyngd staving

i	[i]	u	[u]
	[e]		[o]
	a		

Alle vokalane er stutte, orale (i urnordisk fanst òg lange og nasale utyngde). Uttalen og skrivemåten av *i* og *u* kunde variera.

Gamalnorsk vokalarmoni

Etter Hægstad 1899

	Trykksterk vokal				Trykklett vokal
	fremre		bakre		
	urunda	runda	urunda	runda	
høg	i, í, ei	y, ý, øy		u, ú, au	i – u
midhøg	e, é	ø, ø		o, ó	e – o
låg lang	ǣ		á	(ǫ)	
låg stutt I	æ			ǫ	i – u
låg stutt II			a		e – u

Problem: stutt *æ* og *ǫ*

- Kvifor fær stutt *æ* og *ǫ* dei utyngde vokalanene *i* og *u* etter seg?

Motsett:

- Dei lange låge *é*, *ó* og *á* fær som venta *e* og *o*
- Den stutte låge *a* fær som venta *e*
- Utyngd *u* etter *a* (t.d. *mannum*) er av di grafemet <a> her stend for *ǫ* (*mǫnnum*)

Freistnader på uttyding

- Knudsen 1967/Grønvik 1998: stuttdiftongar
- Hagland 1978: vokalharmoni *og* vokalveikjing
- Rajić 1975/1980: presisering av at kvantitet spelar ei rolla i vokalharmonien
- Myrvoll 2014: same som Rajić, men med eit tillegg um tilhøvi ved stutt *a*
- Ny: Restar av urnordisk vokalsystem (Johnsen, munnl. uppl.)

Stuttdiftongteorien

Knudsen 1967, Grønvik 1998:

- Stutt *æ* og *ø* var på eit tidlegt tidspunkt stuttdiftongar: /aⁱ, æⁱ/ og /a^u, ø^u/ (rest av ljodbrigdet)
- Studt upp av skrivemåtar som *heivir* (= *hævir*) og *gaurðum* (= *gørðum*) i austnorske handskrifter
- Problem: Ikkje avgrensa til stutt *æ*, jf. *dreipin*, *veirit* (historisk *e*), *léigi* og *landaméiri* (hist. *é*); <au> er vanleg skrivemåte av /ø/; introduserer ein eigen type fonem, stuttdiftongar, som må vera fonologisk distinkte frå normaldiftongane /æi/ og /øu/

Hagland 1978

- Supplerer vokalarmoni med vokalarveikjing
- Vokalarmoni berre ved dei høge og midhøge
- Vokalarveikjing ved dei låge
- Etter dei låge lange *é, ó* og *á* er det vokalarveikjing *i > e, u > o*
- Etter dei låge stutte *æ, ø* og *a* er det eit vilkor for vokalarveikjingi at den tyngde og utyngde vokalen hev «no common feature»

Hagland 1978

Det tyder:

- Veikjing av bakre $u > o$ etter fremre \ae , men ikkje av fremre i , som vert standande
 - Resultat: $[\ae_o]$, men $[\ae_i]$
- Veikjing av fremre $i > e$ etter bakre ϱ og a , men ikkje av u , som vert standande
 - Resultat: $[\varrho_e]$, $[a_e]$, men $[\varrho_u]$ og $[a_u]$
- Problem: Reglane stemmer ikkje! \ae fær u , og ϱ fær i . Med andre ord: Både \ae og ϱ fær i og u

Rajić 1975 og 1980

- Meir tradisjonell, byggjer på Hægstad-tradisjonen
- Dreg inn typologisk evidens frå tyrkisk og finsk
- Vokalharmoni = artikulatorisk likskap (minst éin sams relevant distinktiv faktor) millom vokalen i fyrste staving og vokalen i stavingi etter
- Meir konsekvent gjennomført ved system med tvo høgder (tyrkisk) enn ved system med tri høgder (finsk). Norrønt hev minst tri høgder!

Rajić 1975 og 1980

- Tek utgangspunkt i eit «umarkert» eller underliggjande system med utyngt *i – u – a*
- Reglar:
 1. Ingen vokalharmonisk endring ved høge vokaler ettersom de allerede har felles distinktiv faktor [+høg].
 2. Vokalharmonisk endring ved midtre vokaler ved at de «drar» de høge ned til midtre og dermed får en felles distinktiv faktor.
 3. Ved lave vokaler inntreer vokalharmonisk endring ved de lange, men ikke ved de korte. (Rajić 1980: 318)

Rajić 1975 og 1980

- Tyder ut undantaket (dei låge stutte) på tvo måtar:
 - «vokalsystemets synkrone tilstand»
 - «vokalsystemets diakrone utvikling» (utelate her)
- Det synkrone tilstandet: Dei låge vokalane må verka på dei utyngde /i/ og /u/ yver den midhøge etasjen, i motsetnad til dei midhøge, som verkar berre éin etasje upp (*e* på *i*, *o* på *u* osb.)

Rajić 1975 og 1980

Denne ekstra avstanden [frå låg yver midhøg til høg] kan virke hindrende på vokalharmonien. Det er sannsynlig at det er trykkforhold som har spilt stor rolle ved oppståen av vokalharmoni [...], men ved en slik avstand kan en tenke seg at kvantiteten også var en faktor. Artikulasjonsintensiteten i både trykk og lengde var ved de lange stor nok til at den kunne virke vokalharmonisk. Ved de korte var den imidlertid ikke sterk nok til å virke vokalharmonisk. (Rajić 1980: 319)

Myrvoll 2014

- Byggjer nøgje på Rajić 1975 og 1980
- Presiserer at det berre er stutt *æ* og *ø* som er undantak, ikkje *a*, som syner vokalharmoni:
[a_e]; ⟨a_u⟩ = /ø_u/
- Tyder ut skilnaden på *æ* og *ø* på den eine sida og *a* på den andre sida med ein skilnad i lengd, men knyter ikkje dette, som hjå Rajić, til samanfallet av *á* og *ó* og ei evt. tidleg lengjing av stutt /a/

Myrvoll 2014

Ljodlengder er ikkje absolutte, men relative storleikar. So lenge /a:/ er markert lengre enn /a/, er distinksjonen halden uppe, og det er ikkje nokon fyresetnad for kvantitetssystemet at t.d. /a:/ er like lang som /æ:/, eller at /a/ er like stutt som /æ/. Med andre ord kann /a/ gjerne ha vore – reint fonetisk – litt lengre enn /æ/ og /ɔ/, og denne lengdi kann ha vore nok til at vokalharmonien – som trass i alt er ein fonetisk prosess – hev verka etter /a/, men ikkje etter /æ/ og /ɔ/. (Myrvoll 2014: 16)

Myrvoll 2014

- Viser til at stuttstava einstavingsord som *dagr*, *dalr* og *matr* alltid hev lang /a:/ i nynorsk
- Allra tydelegast i nordgudbrandsdalsmål, som hev halde på den stutte kvantiteten elles. Der heiter det /fa:t/, /ma:t/, /sta:v/, men t.d. /grån/ < gno. *grøn* f. og /bær/ < gno. *bær* (pres.)
- At stutt /a/ fær *e* etter seg, stadfester at det òg er vokalharmoni ved dei låge vokalane, *berre dei er lange nok*

Konklusjon (Rajić og Myrvoll)

Det er ein kombinasjon av *tyngd*, *høgd* og *lengd* som styrer vokalharmonien, der tyngd og høgd er grunnleggjande, men lengd kjem inn som eit tilleggskriterium når fråstandet i høgd millom den tyngde og den (underliggjande) utyngde vokalen vert for stort, d.e. meir enn éi høgd i vokalsystemet (frå låg yver midhøg til høg vokal)

Ny freistnad på uttyding

- Byggjer på diskjusjon i emnet «Norrøn språkhistorie ca. 800–1350» ved UiO, 3. mars 2015
- Sverre Stausland Johnsen lanserte hypotesen um at endingsvokalane *i* og *e* og *u* og *o* i gamalnorsk er *fonologiserte*, trass i at dei i streng strukturalistisk forstand er allofonar i utyngd staving (konvensjonelt skrivne /i/ og /u/)
- «Éin gong fonem, alltid fonem»: Både /i/ og /e/ og /u/ og /o/ er fonem i det tyngde systemet og kunde difor reknast for det i det utyngde òg

Ny freistnad på uttyding

- Johnsen hevda vidare at variasjonen millom *i* og *e* og *u* og *o* kunde tenkjast å ganga attende på dei utyngde fonemi /i/, /e/, /u/ og /o/ i urnordisk
- Dette kann tyda ut at stutt /æ/ fær [i] etter seg, og at stutt /ø/ fær [u] etter seg: Dei tyngde vokalane er jo produkt av ljodbrigde valda av desse utyngde vokalane
- Dei meir marginale [u] etter /æ/ og [i] etter /ø/ fylgjer då analogisk ut frå ein regel um at kvar tyngd vokal hev eitt og berre eitt «endingsset»: [i]–[u] eller [e]–[o]; *[i]–[o] eller *[e]–[u] er ikkje mogelegt

Problem med den nye uttydingi

- Uttydingi kann høve for fordelingi av [i] og [e], etter di berre urn. utyngd /i/ valda i-ljodbrigde og med di stutt /æ/ (jf. dat. sg. *armi* < **armē*)
- Men: Både utyngd sein urn. /u/, /ũ/ og /õ/ valda u-ljodbrigde, jf. *hofuď* n. < urn. **habuďa*, pret. pl. *logďũ* < **lagďũ* < urn. **lagiďun*, obl. sg. *sogu* < **sagõ* < urn. **sagõn* (Skomedal 1980: 127)
- Det er med andre ord ingen grunn til at [u] og berre [u] skulde «stivna» etter /q/

Problem med den nye uttydingi

- Uttydingi kann heller ikkje gjera greida for at endingsvokalane [i] og [u] berre hev «stivna» ved stutt /æ/ og /ø/, men ikkje etter dei tilsvarande lange /ǣ/ og /ǫ/, som er produkt av dei same ljodbrigdi
- Konklusjon: Den nye uttydingi valdar fleire problem enn ho løyser

Litteratur

- Grønvik, Ottar. 1998. *Untersuchungen zur älteren nordischen und germanischen Sprachgeschichte*. Frankfurt am Main *et al.*
- Hagland, Jan Ragnar. 1978. A Note on Old Norwegian Vowel Harmony. *Nordic Journal of Linguistics* 1: 141–147.
- Hægstad, Marius. 1899. *Gamalt trøndermaal. Opplysningar um maalet i Trøndelag fyrr 1350 og ei utgreiding um vokalverket*. Kristiania.
- Knudsen, Trygve. 1967. Om det eldste bevarte sørøstnorske skriftspråk. I: *Skrifttradisjon og litteraturmål. Artikler og avhandlinger i utvalg. Festskrift i anledning av professor dr. Trygve Knudsen 70 års dag 23. juni 1967*. Oslo: 9–52.
- Myrvoll, Klaus Johan. 2014. Fråværet av vokalharmoni i gamalnorsk etter stutt /æ/ og /ɔ/. *Arkiv för nordisk filologi* 129: 5–19
- Rajić, Ljubiša. 1975. *Om språket i OUB Ms 4° 317. Noen teoretiske og metodologiske spørsmål i språkhistorisk forskning og deres relevans for analysen av språket i hand e*. Hovudoppgåva i nordisk, Universitetet i Oslo.
- . 1980. Gammelnorsk vokalharmoni i språktypologisk belysning. I: Even Hovdhaugen (red.), *The Nordic Languages and Modern Linguistics. Proceedings of the Fourth International Conference of Nordic and General Linguistics in Oslo 1980*. Oslo – Bergen – Tromsø: 315–322.
- Skomedal, Trygve. 1980. Synkope, omlyd og bryting i nordisk. I: Even Hovdhaugen (red.), *The Nordic Languages and Modern Linguistics. Proceedings of the Fourth International Conference of Nordic and General Linguistics in Oslo 1980*. Oslo – Bergen – Tromsø: 120–139.